

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОРОЗВИТКУ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті потреба в самовдосконаленні та самореалізації особистості розглядається як одна з найважливіших її потреб. Подано результати дослідження змістових характеристик ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат з різною мірою вираженості потреби в самовдосконаленні та самореалізації. Виявлено, що старшокласники здебільшого спрямовані на самовдосконалення та самореалізацію, значно більше орієнтуються на духовні цінності (моральні, естетичні, альтруїстичні, когнітивні, комунікативні та релігійні), тоді як у ціннісній сфері школярів з низькою потребою в самореалізації домінують гедоністичні цінності.

Ключові слова: потреба в самовдосконаленні та самореалізації особистості, ціннісні орієнтації, духовні цінності особистості.

In this article self-development and self-realization of personality is seen as an important need of personality. The article shows the results of the study value orientations of young people with different degree of orientation on self-development and self-realization. There are substantial differences in the characteristics of values of young people with high, medium and low degrees of focus on self-development and self-realization. Pupils with a high degree of orientation to self-development and self-realization are focused on spiritual values such as moral, aesthetic, altruistic, cognitive, communicative and religious. Hedonistic values prevail in value sphere of pupils who have low level of targeting to self-development and self-realization.

Keywords: self-development and self-realization of personality, personality's value orientations, spiritual values of person.

Потреба в саморозвитку та самореалізації розглядається як ключова в більшості психологічних напрямів, теорій особистості. Так, у гуманістичній психології самореалізація розглядається як основний мотив розвитку особистості. Розвиток особистості А.Маслоу бачить як процес самоактуалізації, в основі якого лежить одвічне прагнення людини «бути тим, ким вона може бути» [4]. Самоактуалізація – це «безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів, як здійснення своєї місії, покликання, долі, як більш повне пізнання і, отже, прийняття своєї власної первісної природи, як постійне прагнення до єдності, інтеграції, або внутрішньої синергії особистості» [4]. Потребу в самоактуалізації вчений називає природною, необхідною, власне людською потребою, яка «надає людському життю яскравої спрямованості та глибокого смислу, укріплює віру в себе й дає сили пережити життєві негаразди» [6, с.108]

К. Роджерс потребу реалізувати свої вроджені потенційні можливості називає основною рушійною силою функціонування особистості. Усі мотиви особистості, на думку автора, підпорядковуються одному – вродженому прагненню актуалізувати, зберігати та інтенсифікувати себе [6; 7; 12].

У гештальтпсихології самореалізація означає психологічне зростання особистості як набуття нею зрілості – стану оптимального психологічного благополуччя. У центрі гештальттерапії знаходиться поняття «аутентичної особистості», яке визначає здорову, справжню, що реально функціонує особистість,

основними характеристиками якої є відповідальність, усвідомленість та інтеграція. Рисами аутентичної особистості Ф.Перлз називає самодостатність, особисту автономію, відповідальність, свободу, усвідомленість, спонтанність, що є характеристиками реалізованої особистості.

Представники глибинної психології самореалізацію особистості тлумачать як процес розвитку її цілісності, процес індивідуації (тобто ставання собою), який поєднує свідоме й несвідоме. К.Г.Юнг підкреслює, що особистість – це вища реалізація вродженої своєрідності окремої живої істоти. Досягнути рівня особистості людина може, лише максимально розгорнувши «цілісність індивідуальної сутності» [13, с.70]. Учений зазначає, що людина за своєю природою є пасивною, інертною, конформною, і лише той, хто свідомо й відповідально обирає свій шлях, може претендувати на цілісність і стати особистістю. Провідним стає процес індивідуації («ставання собою»), що включає встановлення зв'язків між Его (центром свідомості) та Самістю (центром душі), поєднує свідоме та несвідоме [12].

Е.Фромм визначає весь життєвий шлях людини як процес самоконструювання, підкреслюючи, що людині притаманна глибинна потреба реалізувати свої здібності [9, с.126]. Самореалізацію вчений називає субстанційною потребою особистості, яка репрезентується в системі її поглядів і дій. Зазначена система, на думку автора, залежить від суспільної системи, яка розробляє схему орієнтації індивіда [9; 10; 11]. Жодна з існуючих суспільних систем не надає особистості повної можливості самовтілення. Істинну самореалізацію вчений пов'язує з любов'ю, яку визначає як адекватну принципу буття форму відносин між людьми: «Є лише одна пристрасть, яка задовольняє потребу людини в єднанні зі світом і одночасно в досягненні почуття цілісності та індивідуальності – любов» [11, с.452].

Радянські вчені розглядали проблему саморозвитку та самореалізації з позицій діяльнісного підходу, згідно з яким перетворення психічного відображення відбувається в процесі діяльності, її філогенетичного, історичного та онтогенетичного розвитку (О.М.Леонт'єв). Основним механізмом, що лежить в основі особистісної самореалізації, є інтеріоризація – екстеріоризація (Л.С.Виготський, О.М.Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн).

Внутрішніми детермінантами особистісного розвитку та самореалізації є потреби, мотиви, потяги особистості, що виявляються через її активність, діяльність. Так, О.М.Леонт'єв наголошує на тому, що розвиток особистості тісно пов'язаний зі становленням мотиваційної сфери особистості. Людина стає особистістю тією мірою, якою система її мотивів виявляється сформованою вимогами суспільства. Від якості й масштабу цих цінностей, які засвоює людина й до яких вона залучається, залежить якість і масштаб її особистості. За влучним виразом О.М.Леонт'єва, «особистість народжується двічі»: вперше – у дошкільному віці, коли формується ієрархія мотивів, відбуваються перші підкорення безпосередніх потягів соціальним нормам, вдруге – у підлітковому віці, коли з'являється прагнення й здатність усвідомлювати свої мотиви та проводити активну роботу з їх підкорення та перепідкорення [3]. Отже, підлітковий вік характеризується виникненням здатності до самокерування та самовиховання.

У концепціях багатьох сучасних учених самореалізація особистості також розглядається як провідний процес її життєвого шляху, що репрезентується в результатах життєдіяльності, у здатності організовувати власний розвиток (К.О.Абульханова-Славська, В.Роменець, В.Татенко, Т.Титаренко та ін.).

Самореалізація є внутрішнім, суб'єктивним смыслом вільної, свідомої діяльності особистості [5]. Процес самореалізації є постійним рухом до реалізації своїх можливостей через подолання себе. «Це процес (і підсумок) життєдіяльності цілісної людини, який полягає в опрідметненні всього комплексу індивідуальних здібностей і веде до перетворення особистості на суб'єкта життя» [5, с.271–272].

Науковці наголошують на тому, що самореалізація тісно пов'язана з активністю особистості, адже вона виступає «причиною самої себе» в тому розумінні, що є закономірним результатом внутрішньої активності суб'єкта. Серед детермінант цього процесу Л.Коган виокремлює внутрішні прагнення, мотиви особистості та зовнішні спонуки, що діють опосередковано, через внутрішні причини. Іншими словами, людину можна примусити до тієї чи іншої діяльності, проте не можна заставити реалізувати себе в ній [1]. Таким чином, внутрішня активність є важливою умовою самореалізації.

Самореалізація – ключове поняття для визначення смислу життя. Фактично, людина є єдиним представником живої природи, який замислюється над цією проблемою. Смысл життя є цілісним уявленням особистості про власне призначення, про фундаментальні основи свого буття, про життєво необхідні сутнісно значущі цінності.

У структурі особистості існує особливий вимір, у якому локалізовані смисли. Людина прагне усвідомити, знайти смисл і переживає екзистенційну фрустрацію, якщо не може його реалізувати. Розвиваючи цю думку В.Франкла, Т.Титаренко зазначає, що людина шукає смисл не в собі й не в самоактуалізації, а у зовнішньому світі та, здійснюючи його, здійснює саму себе. Таким чином, смисл життя як орієнтації особистості визначає вибір спрямованості самореалізації, самотворення [8].

О.П.Колісник також підкреслює, що самоактуалізація, самореалізація для високорозвиненої особистості не може бути самоціллю, інакше втрачається вища духовна трансцендентна сутність цих процесів. Творення людиною самої себе та свого буття у світі відбувається «через породження просоціальних та нададаптивних життєвих актів, котрі реалізують надособистісні смисли» [2, с.121]. Таким чином, реалізація особистісних і надособистісних смислів має на меті не просто адаптацію, а перехід на якісно новий гармонійний рівень стосунків особистості із собою, іншими, світом, духовний розвиток, що й стає метою особистості.

Отже, на сучасному етапі розвитку психологічної науки самореалізація пов'язується із процесом розвитку особистості як суб'єкта життєдіяльності й формування життєвої стратегії (К.О.Абульханова-Славська), інтелектуальної активності (Д.Богоявленська), вільного вибору (В.Петровський), саморегуляції довільної активності (О.Конопкін, В.Іванников), носія відповідальності, моральності і віри (Б.Братусь) та смислу (Д.Леонтьєв, Т.Титаренко).

Самореалізація найчастіше розглядається як процес, стан, потреба, результат і властивість особистості. Вона тісно пов'язана із самопізнанням і самовдосконаленням, сприяє управлінню не лише потенційними здібностями, а й усіма рівнями психіки та формами свідомості особистості, забезпечуючи соціальну «результативність» особистості.

Необхідною умовою самореалізації вважається свідома постановка особистістю мети своєї діяльності. Починається самореалізація із соціального самовизначення й продовжується до кінця життя людини. Людина реалізує себе у створених нею предметах, відносинах, у процесі самовиховання, самотворення. Цьому процесові передують формування та розвиток самосвідомості, сутнісне самовизначення особистості. Основними етапами самореалізації є усвідомлення образу свого «Я», формування активної життєвої позиції, пошук і вибір ідеалів, цінностей, здійсненню яких особистість хоче присвятити все своє життя.

Проведене дослідження мало на меті вивчення системи цінностей, які стають орієнтирами в процесі самовдосконалення та самореалізації сучасних юнаків і дівчат, а також життєвих цілей, що спрямовують ці процеси. Отже, **мета** роботи полягала у вивченні особливостей ціннісної сфери юнаків і дівчат з різним рівнем вираженості потреби в самовдосконаленні та самореалізації. У дослідженні взяли участь учні 8, 10 та 11-х класів середньої школи № 92 м. Київ віком 15–17 років (загальна кількість – 135 осіб).

Вивчення особливостей ціннісної сфери юнаків і дівчат було здійснено за допомогою таких методик: 1) методики «Духовний потенціал особистості» (Е.О.Помиткіна), яка дозволяє визначити міру орієнтації особистості на різні духовні цінності, серед яких для нашого дослідження особливий інтерес представляє така цінність, як спрямованість людини на самовдосконалення та самореалізацію; 2) опитувальник «Життєві цілі» (Е.Дісі, Р.Райан в адаптації Н.В.Клюєвої, В.І.Чиркова), що допоміг нам виявити розподіл цінностей школярів у порядку зменшення значущості; 3) методика «Діагностика структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С.Бубнової, за результатами якої ми побудували ієрархію ціннісних орієнтацій окремо за групами.

Визначивши рівень спрямованості школярів на самовдосконалення та самореалізацію, ми поділили їх за цим показником на три групи: *1 групу* склали учні з низьким показником вираженості потреби у самовдосконаленні та самореалізації (12%), у *2 групу* увійшли школярі, середньою мірою зорієнтовані на власне удосконалення та реалізацію своїх можливостей (66%), *3 групу* утворили учні з високим рівнем прагнення до удосконалення себе та самореалізації (22%).

Виділені групи ми порівняли за ступенем значущості для їхніх представників різних життєвих цілей, які скеровують процес самовдосконалення та самореалізації особистості в певне русло. Дослідники виокремили 15 основних цілей життя людини, значущість яких для виділених нами груп старшокласників представлена в табл. 1.

Значущість життєвих цілей для школярів, різною мірою орієнтованих на самовдосконалення та самореалізацію

Життєві цілі	Місце		
	1 група	2 група	3 група
1. Свобода, відкритість, демократія в суспільстві	12–13	9–10	14
2. Безпека і захищеність	8	7	10
3. Служіння людям	14	15	8–9
4. Влада і вплив	10	13	15
5. Популярність	12–13	11	11
6. Автономність	3–4	3	5
7. Матеріальний успіх	5	6	8–9
8. Багатство духовної культури	11	12	4
9. Особистісне зростання	6	5	2
10. Здоров'я	2	2	1
11. Прив'язаність і любов	1	1	3
12. Зовнішня привабливість	9	9–10	6
13. Чуттєві задоволення і насолоди	3–4	8	12–13
14. Міжособистісні контакти й спілкування	7	4	7
15. Багате духовно-релігійне життя	15	14	12–13

Примітка. Курсивом виділені цілі життя, міра важливості яких для досліджуваних 3-х груп має статистично значущі розбіжності на рівні $p \leq 0,05$ за критерієм Крускала–Уолліса.

Порівняння 3-х груп, виділених на основі міри вираженості прагнення учнів до самовдосконалення та самореалізації, показало розбіжності між групами за ступенем вираженості таких життєвих цілей:

1. *Служіння людям* (прагнення працювати на благо суспільства, допомагати знедоленим, допомагати людям зробити своє життя щасливим) є значно важливішою життєвою ціллю для учнів, значною мірою орієнтованих на самовдосконалення та самореалізацію, порівняно зі школярами з низьким і середнім ступенем цієї орієнтації.

2. Схожа тенденція спостерігається відносно життєвої цілі під назвою «*особистісне зростання*». Постійне вдосконалення себе, реалізація своїх здібностей і задатків, прагнення до згоди із самим собою є значно важливішим для учнів із високим рівнем орієнтації на самовдосконалення та самореалізацію, ніж для школярів із середнім і низьким рівнем.

3. *Багатство духовної культури* як життєва цінність полягає в прагненні усвідомлювати всю глибину інтелектуального й естетичного багатства людської культури, знаходити духовне збагачення у працях великих мислителів, письменників і художників, якомога частіше відвідувати музеї, художні галереї й виставки тощо, без сумніву, є важливим чинником самовдосконалення та самореалізації особистості. Ця цінність є значно важливішою для учнів, здебільшого спрямованих на власну самореалізацію та удосконалення себе.

4. Сутність життєвої цілі під назвою «*Багате духовно-релігійне життя*» полягає в прагненні людини любити Бога, говорити й думати про нього, жити

відповідно до його волі, брати участь у релігійних обрядах тощо. Багате духовно-релігійне життя має значно більшу цінність для школярів, у яких середньою та високою мірою виражена потреба в самовдосконаленні та самореалізації, на відміну від старшокласників, які незначною мірою зорієнтовані на вдосконалення власної особистості та самореалізацію.

5. Значні розбіжності зафіксовані під час аналізу життєвої цілі «*чуттєві задоволення і насолоди*». Прагнення мати життя, наповнене задоволеннями й розвагами, є значно важливішою життєвою ціллю для юнаків і дівчат з низьким рівнем спрямованості на самовдосконалення та самореалізацію порівняно зі школярами з високим рівнем.

Порівняння виділених груп за показниками домінування в їх ціннісній сфері різних груп цінностей дозволило виявити суттєві розбіжності між групами за мірою орієнтації учнів на духовні цінності. Учні, більше націлені на самовдосконалення та самореалізацію, значно більшою мірою орієнтуються на духовні цінності порівняно зі школярами, яким характерний середній й особливо низький рівень прагнення до вдосконалення та реалізації себе (табл. 2).

Таблиця 2

Ціннісні орієнтації учнів з різним ступенем спрямованості на самовдосконалення та самореалізацію

Цінності	Рангові значення		
	1 група	2 група	3 група
1. Приємне проведення часу, відпочинок	4,14	4,3	3,8
2. Високе матеріальне благополуччя	3,57	3,02	2,53
3. Пошук і насолода прекрасним	3,07	2,99	4,8
4. Допомога й милосердя до інших людей	3,21	4,24	5
5. Любов	3,86	3,83	3,93
6. Пізнання нового у світі, природі, людині	2,43	2,94	4,07
7. Високий соціальний статус і керування людьми	3,86	3,35	3,67
8. Визнання і повага до людей і вплив на оточуючих	4,07	4,91	4,8
9. Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві	1,71	2,43	2,93
10. Спілкування	2,29	2,99	3,27
11. Здоров'я	3,29	3,66	4,07

Примітка. Заливкою виділені цілі життя, міра важливості яких для досліджуваних 3-х груп має статистично значущі розбіжності на рівні $p \leq 0,05$.

Так, для учнів, які значною мірою прагнуть реалізувати власні потенції й здібності, більш важливими є *естетичні цінності*, тобто бажання сприймати й створювати прекрасне, інтерес до проявів краси у творах мистецтва, природи та людської душі, схильність до пошуку краси в явищах світу і характерах людей.

Гуманістичні цінності, такі як доброта, людяність, милосердя, бажання приносити користь ближнім, країні, людству, світові, прагнення турбуватися про людей і допомагати їм, альтруїзм і т. п. є також найбільш важливими для учнів із високим рівнем спрямованості на самовдосконалення та самореалізацію. Потреба орієнтуватися на згадані цінності середньою мірою виражена в школярів із середнім рівнем прагнення до власної досконалості, і найменш важ-

ливими вони є для старшокласників, незначною мірою вмотивованих на самореалізацію.

Когнітивні цінності також мають різний ступінь значущості для учнів 3-х груп. Пізнання нового у світі, природі та людині є найбільш важливим для школярів, потреба яких у самовдосконаленні та самореалізації виражена найбільшою мірою.

Комунікативні цінності також мають різну важливість для учнів, різною мірою схильних до самореалізації. Найбільш важливою цінністю спілкування є для учнів, які прагнуть до самовдосконалення та самореалізації. Юнаки й дівчата з високим рівнем прагнення до якомога повнішої реалізації власних можливостей значно більшою мірою орієнтуються на альтруїстичні, естетичні, когнітивні та комунікативні цінності порівняно з молодими людьми, прагнення яких до самореалізації виражене незначною мірою.

Отже, результати вивчення змістових характеристик ціннісної сфери юнаків і дівчат з різним ступенем зорієнтованості на самовдосконалення та самореалізацію дозволяють дійти таких **висновків**.

Старшокласники, значною мірою орієнтовані на самовдосконалення й самореалізацію, надають значно більшої важливості духовним цінностям – *естетичним, альтруїстичним, гуманістичним, когнітивним, комунікативним та духовно-релігійним цінностям* порівняно з молодими людьми, яким властивий середній й особливо низький рівні прагнення до власної самореалізації. *Особистісне зростання, постійне пізнання, реалізація своїх здібностей і задатків* є важливою духовною цінністю для учнів, значною мірою схильних до самовдосконалення та самореалізації, тоді як для школярів з низьким рівнем прагнення до самореалізації значно важливішою життєвою ціллю є прагнення мати життя, наповнене задоволеннями й розвагами, тобто їм більш властива орієнтація на *гедоністичні цінності*.

Отже, виявлені в результаті дослідження розбіжності в ціннісній сфері сучасних юнаків і дівчат, різною мірою спрямованих на самовдосконалення та самореалізацію, дозволяють стверджувати, що притаманна особистості система цінностей, які детермінують, мотивують поведінку людини й виявляються в усіх проявах її активності, є важливим чинником та орієнтиром на шляху саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації особистості.

1. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Л. Н. Коган. – М. : Наука, 1984. – 280 с.
2. Колісник О. П. Психохолістичний та психотрансперсональний ступені духовного розвитку / О. П. Колісник // Актуальні проблеми психології. Т. 1 : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – Ч. 7. – К., 2004. – С. 121–124.
3. Леонтьев А. Н. Формирование личности / А. Н. Леонтьев // Психология личности. Тексты / ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырей. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 288 с.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. / А. Маслоу ; пер. с англ. – 3-е изд. – С. Пб. : Питер, 2008. – 352 с.
5. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посіб. / ред. рада: В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань [та ін.]. – К., 1996. – 727 с.
6. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
7. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс ; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.

8. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
9. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1986. – 240 с.
10. Фромм Э. Пути из больного общества / Э. Фромм // Проблема человека в западной философии. – М. : [б. в.], 1986. – С. 443–482.
11. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – Мн. : Попурри, 1998. – 672 с.
12. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – С. Пб. : Питер, 2000. – 608 с.
13. Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуации / К. Г. Юнг. – М. : Наука, 1996. – 269 с.

УДК 159.923.2

Лілія Широкоградюк

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПІДВИЩЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ

У статті йдеться про психологічні закономірності організації попереджувально-корекційних заходів щодо підвищення культури мовлення школярів і подолання звички лихословити.

Ключові слова: культура мовлення, духовність, учні, лихослів'я.

The article refers to the psychological aspects of organization of preventive, remedial work to improve the culture of speech and overcome the habit to blackguard in high school students.

Keywords: speech culture, spirituality, students, ribaldry.

Постановка проблеми. Давньогрецькому філософу Сократу належить вислів: «Людино, заговори, щоб я тебе побачив». Звісно ж, Сократ не був сліпим. Він мав і гострий зір, і гострий розум. А цим висловом підкреслював значимість мови в духовному становленні людини. Оскільки мова людини завжди віддзеркалювала рівень її духовного розвитку, то якісний аналіз того, ЩО людина говорить і ЯК вона говорить, дає можливість зазирнути їй у душу, у її сокровенні глибини й виявити її сутність. М.Боришевський у системі цінностей, у контексті яких функціонує духовність, однією із перших визначає глибоке усвідомлення рідної мови [3, с.9]. Формування мовного етикету, культури мовлення є складовою духовного становлення особистості. Використання лихослів'я в мовленні спричинює зростання агресії, збіднює словниковий запас, маскує цинічне ставлення до людей. Особливо небезпечним є лихослів'я для розвитку підростаючої особистості, оскільки сприймається буквально, впливає на формування негативних стереотипів поведінки, деформує становлення ціннісних орієнтацій, руйнує духовні основи життя.

Експериментальне дослідження особливостей прояву лихослів'я у шкільному середовищі виявило, що 96% учнів використовують його у мові. Із числа опитаних лише два учні зазначили, що вони «не лаються ні за яких обставин». Деякі відповіді на питання «Ти лихословиш?» виявили ставлення до лихослів'я: школярі відповідали, що «намагаються не лихословити». У дослідженні нас цікавило те, наскільки поширене лихослів'я у старших класах школи і які з «лихих» слів є найбільш уживаними. Підрахунки виявили, що практично 55%